

akadályozta, hogy a náci diákok az egyetem előtt könyvégetést rendezzenek.

Aki Heideggernek a nemzeti szocializmushoz fűződő sokat vitatott viszonyáról árnyaltabb képet kíván kialakítani, annak mindezt és még sok más lényeges mozzanatot szem előtt kell tartania. Azt hiszem ebben a kérdésben Jaspers könyve tá-

volról sem a legmegbízhatóbb forrás, hiszen a megsértett jó barát igazságának nem sok köze van ahhoz, amit Heidegger vonatkozásában keresünk. Más szóval, ez a fejezet, de a Filozófiai önéletrajz egésze is, nem annyira filozófiai, mint inkább emberi mű.

SEBŐK Zoltán

A MAGUNK EURÓPÁJA

Vitányi Iván: Az „Európa-paradigma”, Magvető, Budapest, 1987

Thomas Wolfe amerikai regényíró hatalmas művében, *Az időről és a folyóról* című, méltán nagy sikert aratott regényében a huszadik század fauszti éhségének állít emléket. Fiatal regényhőse, Eugene Gant a századelő Amerikájának gazdasági felvirágzása, a konjunktúra éveiben veti magát az élet csodáira. A húsz éves ifjúnak „mérhetetlen volt az éhsége és a szomjúsága: most először fönnakadt a fauszti háló közepén — nem volt étel, ami éhségét csillapította, nem volt ital, ami szomjúságát enyhítette volna. Mint a telhetetlen s veszett állat kóborolt az utcán, az utcaövekből is izgalmat próbált fakasztani, a milliányi képből és arcból bölcsességet és vígasztalást. Vagy könyvekkel rakott végtelen polcok közt barangolt, szenvedett, hogy nem láthat, nem tudhat mindent, de belevakult, belefáradt, belekeseredett abba, amit olvasott és látott. Tudni akart mindent, lenni akart minden, azt akarta, hogy övé legyen minden — egy és sok akart lenni egyszerre, azt akarta, hogy mint vert aranyérmét, keze között tartsa, tapints a és értse az óriás föld, a rajzó föld egész rejtelmét”. A belső határtalanság, a korlátlan lehetőség érzése jellegzetesen amerikai jelenség, nem csoda,

hogy a világ felé való hatalmas nyitottság láttán Eugene Gant angol báránője „Anglia ködében, esőjében és romjai között” megjegyzi: „Milyen jó is lehet az, ha az ember fiatal egy fiatal országban... ahol nem sokat számít, mit csinált az ember tegnap. Milyen csodálatos lehet, hogy *nem húz le a múlt kudarcát*,... hogy mindig van holnapja, ... hogy mindig újrakezesheti. Tudják is maguk, amerikaiak, hogy milyen szerencsések...” Az angol kastély parkjának fáinak alatt a lány világosan látja: „Amerikai fiatal, gazdag, és viszonylag kevés káros terhet hurocol... *A hagyomány*, amely Európában megőrzi a jót és értékeset, megőrzi az értéktelent is, így hát az embernek szeméhegyeken kell átgázolnia, míg kincsre bukkan.” Körülbelül ez idő tájt, a harmincas évek második felében veti papírra Szerb Antal *A Harmadik Torony* című útirajzában: „Ülök az olasz táj fölött, az alkonyatban a kékek és az ég alján a vörösek élesebbek, zengőbbek, távlatosabbak lesznek, belém száll az olasz táj kimondhatatlan édességű szerenitása, és mostani utamban először boldog vagyok. Boldog a szó antik értelmében, amely szerint a gyermek sem lehet boldog: teljesen. Semmi sem hiányzik. A

Harmadik Torony az enyém. Olaszország az enyém, nem Mussolinié. Én magam az enyém vagyok. És önmagamnak elégséges egyedül vagyok... Ezt a boldogságot, amit itt érzek, a Harmadik Torony alján, senkinek átadni nem tudom. Éppúgy, amint-hogy senkinek és semminek, semmi államnak és semmi eszmének nem adhatom oda önmagam.” Majd Mussolini fegyvereinek árnyékában hozzáteszi: „Akármilyen is lesz Európában, bízzál magáncsillagaidban. Mindig akad a számodra valahol egy Harmadik Torony. És ez elég.” Ugyanakkor a *Napnyugati őriárat* című útirajzában Márai Sándor is hitet tesz a nyugati civilizáció örökérvényű és jelképes volta mellett: „Mi pihenni és szemlélődni megyünk Nyugatra! Hadiipar itt és diplomácia ott, Párizs és London nem szűnnek meg csak úgy, reggeltől estig! Egyáltalán, hinni akarok — mit csináljak, ilyen a természetem! *Hinni akarok Nyugatban, az értelemben, a civilizáció önfegyelmű erejében!*” Láthatjuk, Thomas Wolfe, az angol lady, Szerb Antal, Márai Sándor esetében ugyanarról a kultúrumszövegetről van szó, mely üzi, hajtja, zaklatja a testet és a lelket, folyton keresi kielégülése tárgyát. Fauszti életünk, sorsuk abban különbözik, hogy hagyománytudatukból táplálkozó szellemük más-más módon leli meg a nyugalmat, boldogságot és megelégedést hozó tárgyát. A keletről jött utazót boldogsággal tölti el az olasz vidék, mert európai kötődést makacsul kereső szelleme végre megfürödhet a táj fényében, ahol valahol két hatalom küzdött Európáért, „Bizánc és a germánság, kelet és észak”. A szintén keletről jött párizsi, londoni utazó napsütötte tájat, katedrálisokat és kolostorokat, kastélyokat és várfalakat, könyvtárakat és szoborcsoportokat jött látni, s mindenekelőtt derűt és fényt, szépséget és ragyogást, hogy a keleti gondoktól

aszott lélek daloktól elszokott húrjain latin himnuszok akkordjai zendüljenek fel. Érezni akarták azt, amiről keleten oly könnyű volt megfélemlíteni: hogy Európa *van*, hogy létezik még Európa kultúrája. Évezredek kultúrhagyományokat kerestek ahhoz, hogy lelkük felszabaduljon sok évszázados szomorú viszfogottságából. A keleti vándort még az a rom is lelkesíti, amely az angol ladyt elkésériti. Elkésériti, mert ő már az amerikai „fiatalország” szabadságára, a tegnapi gondjaitól mentes világra vágyik. Az ő mindennapjait Európa két évezredek kultúrájának „szeméthyeyei” övezik, mi sem természetesebb, hogy legfőbb vágya, szabadulni a múlt nyomasztó súlyától. S akkor jön a „fiatal” Amerika, fiatal gyermeke, aki kelet-európai társaihoz hasonlóan, a Kultúr-Európa világát szomjúhozza, azzal a különbséggel, hogy ő szabad és független, kötöttségektől és kulturális beidegződésektől mentes életét szeretné hagyományos értékekkel kitölteni. Íme, a kör ezzel bezárult. Az emberek egy bizonyos körének van Európa-élménye, ám ez az élmény ellentétes érzelmeket vált ki belőlük. Van, aki arra tette föl életét, hogy megtalálja — ha nem is nemzete, de saját élete és sorsa — kötődését az említett kultúrához, s van, aki szabadulna tőle, mert úgy érzi, teherként nehezedik rá, s megfosztja őt szabad akaratától, a kötöttségek nélküli gondolkodás lehetőségétől. Viszonyukat az „Európa-paradigmához” mindenkorai hagyománytudatuk határozza meg.

Miben kell hát keresni az Európa-élmény titkát? Mikor vonz, és mikor taszít ez az élmény? Olyan kérdések ezek, melyekkel az elmúlt évszázadok során szinte minden nemzedéknek szembe kellett néznie. Amíg Kelet-Európa oligarchiái rettegtek a nyugaton támadt eszméktől és gondolatoktól, melyek lázadások,

forradalmak, parasztfelkelések és vallásháborúk formájában jutottak el a peremvidékekre, addig a humanista eszméken nevelkedett világi emberek, tudósok és írástudók, ahítattal kémlték a Nyugatot, új gondolatokat remélve, új meggyőződésekben bízva. S hányszor és hányszor hangzott el nyugaton az elmúlt századok során: „Mégis mozog!”, hogy a változtathatóság, a megújíthatóság reménye eljusson napkeletre is. Mindannyiszor visszhangja támadt a lélekben, s olyankor akár a trónok is ledőlhetnek.

Mi hát az Európa-jelenségnek a lényege? Mi az, ami Nyugaton folytonos megújulást, Keleten pedig — még ha a megkésetttségben rejlő utánérzések formájában is —, az újfent reményekkel biztató felszabadulást hozta magával? A nyugati társadalmak teremtettek maguknak szabadságot, s a keletiek igyekeztek ebből valamit kicsikarni maguknak.

Az „Európa-paradigmának” mint történelmi jelenségnek a lényegi felderítésére tesz kísérletet Vitányi Iván legújabb könyvében. Azt próbálja kideríteni, társadalmi-gazdasági-kulturális jelenségek révén, megragadható-e az Európa-jelenség. Miben különbözik Európa történelmi valósága a többi kontinens történelmi valóságától? Olyan történelmi pillanatot kell találnia, amikor a sajátosságok minden mástól eltérő módon, világosan mutatkoznak meg. Vitányi Iván úgy véli, hogy „az érett feudalizmus volt az a rendszer, amelynek keretei közt az Európa-paradigmának megfelelő polgári társadalom létrejött”. A gazdasági életben a kapitalizmus kialakulásának kora ez, a kulturális életben pedig a „katedrálisok kora”. Bonyolult társadalmi rétegződés pillanata ez, hiszen sajátosan európai jelenségként ekkor alakul ki a sze-

kundér közösség, majd ennek nyomán a nemzet és az állam, mi több, létrejön a nemzetállam paradigma is a maga tipikus szerkezetében, melyben polgárság (bourgeois és citoyen értelemben), munkásság és értelmiség igyekszik érdekei összeegyeztetésével megtalálni a maga helyét. Társadalomtudományi meghatározás tekintetében ez a *második társadalmasulás* kora, amikor a nemzet érdekei már a nemzetgazdaság szintjén fogalmazódnak meg. A polgári társadalomban jelentkezik az emberi autonómia kérdése is. Vitányi szerint „az autonómiát az ember éppen a polgári társadalomban szerezte meg először, de amely a tradíció által rendezett világhoz képest a szabadság nehézségeit és problémáit is megnövelte. Az európai kultúra középpontjában ezért az autonómiát nyert, azzal vívódó és az autonómia kiteljesedését kereső ember áll, ezt nevezhetjük a kultúra humanista tartalmának”. A humanista gondolat gyakorlati megvalósulásának látványa és tartalma, a polgári demokrácia lesz az, ami a késő középkortól igéző eszmeként lebegett — és lebeg még ma is —, a kelet-európai társadalmak oligarchikus zárt-ságából és kötöttségéből szabadulni igyekvő gondolkodók előtt. Mert azt Keleten is tudták, hogy az „Európa-paradigmának” szerves része a demokrácia elve is. Mindenekelőtt abban a legszelebbebb értelemben, amely a személyiség autonómiáját, a (kis és nagy) közösség autonómiáját, szabadságát jelenti. Enélkül a szabadság, tehát polgári autonómia és méltóság nélkül az európai gazdaság és társadalom sohasem fejlődhetett volna ki. Az állam szintjén ezeknek a különböző autonómiáknak a kiterjesztéséből alakult ki a modern demokrácia. Alapeszméje, hogy a nemzeti állam minden polgára elvben egyenlő.” Volt tehát miért zárandokolni Keletről Nyugatra. S volt

miért az újvilágból ellátogatni az óvilágba. Nem az árutermelés teremtetten jót, de a jóléttel feltétlenül együttjáró szabad választás lehetősége, a szabadság hozta a vándorokat angol, francia, németalföldi és német tájakra. Ezért van az, hogy századunkban Szerb Antal nemzedéke Mussolini fasiszta diktatúrája közepette is a polgári alkotószellem történelmi emlékeit csodálja, mert egyszerűen hatalmasabbnak tartja minden diktatórikus kísérletétől. Hatalmasabbnak és megingathatatlan-nak, hiszen mögötte a demokrácia szabadságát látta.

Thomas Wolfe angol ladyje azonban többet tud. Ő a polgári demokrácia évszázados hagyományait közvetlenül örökölte, s ennek folytán tisztában van azzal, hogy a sokszor és sokak által megcsodált demokrácia eszményi formában a történelem során sohasem valósult meg, társadalmilag hol monarchikus, hol arisztokratikus, hol oligarchikus alakot öltött. Ezért lát romhalmazt és szemétheget ott, ahol boldogtalanabb kortásai az ígéret földjét vélik fölfedezni. Az angol állampolgárt az sem igen érdekli, hogy amíg a Nyugat — nem utolsó sorban a gyarmatok biztosította gazdasági előnyök révén — a polgári társadalom folytonos továbbfejlesztésén fáradozik, addig a keleti periféria országai nemzeti függetlenségük kivívásáért küzdenek törökök, tatárok, oroszok ellenében. Harcuk nemcsak

a politikai szabadságért, de egyszerűen az európai fejlődés szabadságáért is folyt. S amikor a XIX. század során végre eljutottak az európai nemzetek sorába, helyzetüknél, félféudális állapotaiknál fogva éppen a nyugati államokkal szemben kerültek függőségi viszonyba.

Kinek hozott hát újat a huszadik század Európa-jelensége? S a jelenség milyen értékrendszereket épített, s milyeneket rombolt? Nem könnyű rá válaszolni. A demokrácia, az emberi autonomitásban kiteljesülő humanizmus s az általuk keletkezett kultúra csábító volt az Európa szélén élő emberek számára. De a mögöttük megbúvó hatalmi viszonyok — melyek végeredményben csupán századunkban két világháborút zúdítottak az emberiségre —, csak a polgári demokratikus társadalomban otthonosan mozgóknak számára váltak világossá.

Hatalmas munkát végzett Vitányi Iván, amikor a mindenkori kelet-európai értelmiség érzelmi elhivatottságán túlmenően racionálisan igyekezett megközelíteni az Európa-kérdést. Az pedig, hogy rációhoz kötötte európai álmainkat, egyszerre igazolta a légszomjban szenvedők demokrácia-követelését. Mert a Rajnától keletre a demokrácia igénye a humanista elkötelezettséget vállaló és valló gondolkodók fauszti álmainak legmélyebb tartalmát képezi.

MAK Ferenc